
De Phoenix-leerfilosofie en zijn leermeesters

TEKST: MIRJAM BROEKHUIZEN

MIRJAM BROEKHUIZEN

werkte jarenlang nauw samen met Wibe Veenbaas om taal te geven aan zijn leerfilosofie. Samen schreven ze artikelen, kaders en concepten, en ze schreven het lesmateriaal voor een aantal vervolgopleidingen, zoals de masterclass *De bewegingen van de ziel*. Zij is tevens mede-auteur van het boek *Passe-partout*.

Wie staan er achter de coulissen van het ambacht van leren?

In dit artikel wil ik vier leermeesters die belangrijk zijn voor de leerfilosofie van Phoenix achter de coulissen vandaan roepen: Norbert Elias, Gregory Bateson, Martin Buber en Maurice Merleau-Ponty. Het begon met de fascinatie van Wibe Veenbaas, die ambacht wilde maken van leren. Hij zocht antwoorden op vragen als: wat beweegt mensen tot leren, hoe is de menselijke waarneming betrokken bij het leren, hoe komen mensen tot kennis en begrip? Hij vond antwoorden bij grote denkers en dan kwamen de volgende vragen er vanzelf achteraan. Hoe maakte hij dat dan weer leerbaar en overdraagbaar voor cursisten, die andere mensen op hun leerweg van dienst wilden zijn? Hoe kon hij hen leren een context voor leren te bouwen, te bieden en te zijn? Die fascinatie van Wibe is nog steeds terug te vinden in al onze opleidingen.

Bij de oprichting van Phoenix wilde hij samen met Piet Weisfelt en Jannie Veenbaas-Oomkes een school vormen waar mensen hun plek en stem terug zouden kunnen vinden, waar het leren draaide om menswording en zelfontplooiing, binnen de realiteit die het leven is. 'Leren leren' bleek dicht te liggen bij 'leren leven'. In het nemen van de weg die er voor je is, is het leven zelf leermeester. 'De weg is wijzer dan de wegwijzer', zei Wibe dan.

Er is nog iets dat helpt om te begrijpen waarom juist deze leermeesters inspiratiebron voor het huidige Phoenix-gedachtegoed waren. Achter dat opschalen van leren over leren naar leren over leven, zat een groot samen-gebald verlangen – en pijn: hoe kon een antwoord gevonden worden op de diepe verscheurdheid van de wereld, een antwoord op vervreemding en afsplitsing? Hoe kunnen we mensen leren terug te keren tot verbinding waar zij in hun splitsingen wonen?

De leerfilosofie van Phoenix staat op de schouders van magistrale denkers en er zijn er meer dan degenen die ik voor dit artikel koos. Het is onmogelijk om hun omvangrijke en diep doorwrochte werken recht te doen, ik neem datgene uit hun werk dat Wibe tot inspiratie diende en waar hij en Phoenix op voortbouwden: Norbert Elias (socioloog), Gregory Bateson (antropoloog, sociaal wetenschapper, linguïst, semioticus en cyberneticus), Martin Buber, (godsdienstfilosoof) en Maurice Merleau-Ponty (fenomenologisch filosoof).

Relationele filosofie, relationele basis

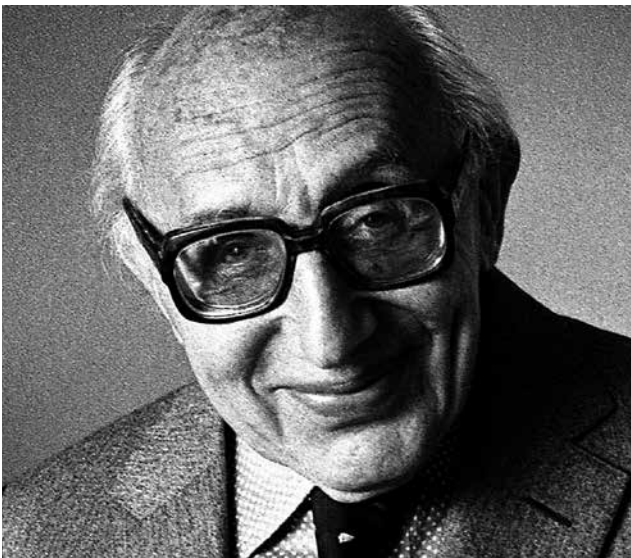
Alle vier vertrekken ze vanuit een relationele basis: ze denken in termen van relaties, verhoudingen en verbanden. Dat staat in contrast met het idee van de mens als een onafhankelijk, op zichzelf staand individu. Een andere overeenkomst is, dat ze geïnteresseerd zijn in het innerlijk

van de mens, maar minstens zo geïnteresseerd zijn in wat er *tussen* de mens en zijn relaties gebeurt. Denken in relationele verbanden is denken in de dans tussen het een en het andere.

Bij Phoenix willen we mensen leren relationeel waar te nemen, te kijken en te denken, terwijl het van de menselijke maat is om afgesplitst waar te nemen. Wibe zei: 'We zijn ten diepste relationele wezens en we kunnen niet op onszelf bestaan. Om onszelf te leren verstaan, om onszelf te kunnen zijn en onszelf te ontplooiën, hebben we de relaties met anderen nodig: leren heeft een relationele basis. Reflectie op ons eigen levensverhaal toont aan dat ons ik altijd onder invloed staat van zijn of haar omgeving: het ik wordt dus 'ik' dankzij de relaties met anderen en met de samenleving.' Zo leidt deze uitspraak van Wibe de eerste leermeester, Norbert Elias, treffend in.

Norbert Elias

spinnen en gesponnen zijn

'Ik wens je alle plezierige opwindung die je kunt hebben zonder anderen en je eigen waardigheid te schaden'

Norbert Elias (1897–1990) was een Duits-Britse socioloog van Joodse afkomst, die beroemdheid verwierf met zijn werk over het civilisatieproces. Hij neemt je door de eeuwen heen mee om het proces van beschaven zichtbaar en begrijpelijk te maken. Hij toont aan hoe gebeurtenissen op de grotere schalen van sociale groeperingen invloed hebben op de kleinere schaal, de schaal van het individu.

Elias beschrijft het beschavingsproces ook heel praktisch in het alledaagse leven, waarin bijvoorbeeld gevoelens van schaamte door de tijd heen veranderen. In de middeleeuwen kon je zonder enige schaamte op straat plassen terwijl je daarbij een praatje met iemand maakte. Dat je begon te stinken, dat was in die tijd niet iets om je voor te schamen. Vandaag de dag word je op de bon geslingerd voor wildplassen en verzocht deodorant te gebruiken. Hij ondertitelt het proces: wanneer een maatschappij verandert, verandert ook het individu. Je kon het 'in elkaar zitten' van een individueel mens niet los zien van zijn netwerken van sociale contexten en hoe die onderling weer 'aan elkaar zitten'. Hij gebruikte voor dat proces de termen 'sociogenese' en 'psychogenese'. Sociogenese verwijst naar de ontwikkeling van sociale structuren en instituties door de tijd heen. Psychogenese gaat over de ontwikkeling van individuele psychologische structuren, hoe veranderingen in sociale normen en structuren invloed hebben op individueel gedrag, emoties en zelfbeheersing. Hij benadrukte de dans tussen deze twee processen, waarbij hij laat zien hoe maatschappelijke veranderingen vormend zijn voor individuele psychologie. Elias benadrukte dat de mens steeds meer driften moest gaan onderdrukken en aan zelfbeheersing moest gaan doen. Terwijl in een proces van honderden jaren de maatschappelijke vervlechtingen gedifferentieerder werden, was de structuur van de persoonlijkheid beschaafder geworden.

Van Wibe of van andere trainers herinner je je misschien zinnestjes als: 'je spint en je bent ook gesponnen' en 'je kunt de mens niet losknippen van de traditie waar hij uit voortkomt'. Zo komt het dat je bij Phoenix altijd werkt met de velden waar je uit voortkomt en waarin je bent ingesponnen. Wibe kon in dit verband ook zeggen: 'De mens is een verhaal en wil je de mens en zijn mores over wat goed is en wat fout is, wat schaamtevol is of niet, begrijpen, leer dan de context begrijpen waar hij uit voortkomt.' Zo kon het zijn dat hij met een Elias-bril op ging studeren om een cliënt uit Hongarije, Istanboel of Afrika te begrijpen in zijn of haar vorming.

Gregory Bateson

alles is er al en alles is met alles verbonden

*'Logica is een pover model
van oorzaak en gevolg'*

Dit zinnetje snap je als je door de ogen van Gregory Bateson (1904-1980) kunt kijken. Bateson had een uitzonderlijk vermogen om verschijnselen, verbanden en patronen waar te nemen. Hij onderzocht de samenhang van levende systemen: complexe, dynamische gehelen die zichzelf in stand houden door interacties met hun omgeving. Zoals een groep eencelligen, een paartje otters in een dierentuin, een groep dolfijnen, een groep mensen of een volledig ecosysteem. Bateson ontdekte hoe alle levende systemen met elkaar verbonden zijn door communicatiepatronen en feedback-loops. Hij stelde vast hoe die systemen het vermogen hebben om informatie te verwerken, te leren en zich aan te passen. Zijn conclusie was dat dat vermogen niet is voorbehouden aan menselijke systemen, maar een kenmerk is van alle levende systemen. Hij benadrukte het belang van het begrijpen van deze verbanden om het ecologisch evenwicht

te behouden. Zijn grootste zorg was dat mensen, met hun beperkte blik op het grotere geheel en de verbindingen tussen systemen, die precare ecologische samenhang niet zouden respecteren maar vernietigen. Batesons visie op leren en veranderen vertrekt vanuit deze onderlinge verbondenheid. Hij stelt dat leren inherent aan het leven is, gebonden aan en verbonden met contexten van relaties en de beschikbare condities. Dat leren spontaan verschijnt en dat leren zich herhaalt in loops of lussen, die verwijzen naar een verbindend patroon: iedere lus hangt samen met de andere lussen en ze beïnvloeden elkaar onderling. Bateson laat ons zien hoe we op de ene laag afgesplitst kunnen zijn in ons denken en waarnemen (vastzittend in een verblindend patroon), maar op een diepere laag verbonden zijn. Robert Dilts, schrijver, trainer en NLP-coach, ontwikkelde verschillende concepten gebaseerd op het werk van Bateson: het verbonden veld, de niveaus of dimensies van leren, de (neuro)logische niveaus en het concept van *double binds*. Wibe leerde van Bateson veel over het scheppen van condities voor leren op de verschillende logische niveaus, over denken in velden van relaties en hun onderlinge interacties, over de natuurlijke symbiose van alle leven en over samenleven.

In de leerfilosofie van Phoenix rondom ordening en plekbefef kom je de grotere schaal van waaruit Bateson keek en dacht tegen in de ordeningen van de natuur. Een leerfilosofie waarin de mens zijn plek terug kon vinden, niet alleen zijn plek in menselijke systemen, maar zijn plek in het grotere veld van relaties met alle leven op aarde waarmee we in wisselwerking staan. Om dit grote verband ervaarbaar te maken, gebruikte Wibe graag een tekst uit het boekje *Hoe kun je de lucht bezitten?*, waarin het indianenopperhoofd Chieff Seattle op indringende wijze de nauwe verwantschap tussen de mens en de natuur verwoordt. Geen centrale plek, maar een draadje in een veel groter web, dat zijn wij. Al begint bij Phoenix ons leren altijd bij onszelf en bij ons menszijn, we eindigen niet bij onszelf. Dat is meteen een mooi brugje naar Martin Buber.

'Zoals een melodie niet is samengesteld uit tonen, een vers niet uit woorden, een zuil niet uit lijnen, zo is het ook met de mens tot wie ik Jij zeg...

...Relatie kan bestaan, ook als de mens tot wie ik Jij zeg, het in zijn ervaring niet merkt. Want jij is meer dan Het weet. Jij doet meer en overkomt meer dan Het weet.

Hier krijgt bedrog geen kans; hier staat de wieg van het werkelijke leven.'

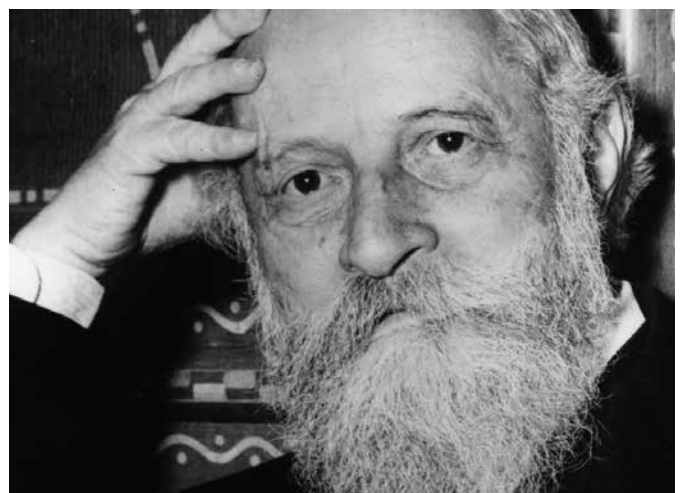
Uit: *Ich und Du*, Martin Buber

Martin Buber (1878-1965) was een Oostenrijks-Israëliisch-joodse godsdienstfilosoof. Hij maakte van de ontmoeting het centrum van zijn dialoogfilosofie, die hij uiteenzet in zijn boek *Ich und Du*. In zijn theorie zet hij twee fundamentele manieren waarop mensen de wereld en elkaar kunnen benaderen naast elkaar: de ik-jij- en de ik-het-relaties. Volgens Buber bestaat het 'ik' niet op zichzelf, maar altijd in relatie tot een ander.

In een ik-jij-relatie benader je de ander als een compleet wezen, er is sprake van een wederkerige, authentieke relatie, waarbij beide partijen elkaar als unieke individuen ontmoeten en erkennen. Het is een vorm van dialoog waarin het individualisme wordt overstegen en er ruimte is voor wederzijdse groei en transformatie. Naast de ik-jij-relatie zet hij de ik-het-relatie: een objectiverende en instrumentele manier van omgaan met de wereld en anderen. Hierin worden mensen en dingen gezien als objecten die gebruikt kunnen worden voor specifieke doelen. Buber zegt: 'Als ik mijn omgeving benader als een 'het', als een object, dan kan ik er iets aan ervaren, iets van leren, of ik kan het gebruiken voor een bepaald doel. Ik wil bijvoorbeeld afrekenen en daarom maak ik contact met de kassière. Ik zoek een partner om niet alleen te zijn.' Kenmerkend voor de ik-het-relatie is het naar mijzelf terugbuigende en het verkleinende: ik wil er iets van en ik wil maar een deel van wat die ander is, en ik ben zelf ook maar deels betrokken in dergelijke relaties. Ik-het is de basishouding voor en van alle wetenschap en het dagelijkse leven; zonder 'het' kan de mens niet leven. Maar wezenlijk voor het menszijn is ons vermogen tot ik-jij-relaties, zegt Buber. 'Dat is een relatie die ons als mens doet groeien, die kunst voortbrengt en de wereld vernieuwt.'

'Jij' zeggen tegen de wereld om mij heen kan alleen als ik met huid en haar betrokken ben, als ik van harte open ben. Mijn hele wezen gaat uit naar de ander, ik houd niets achter in deze ontmoeting, ik ben zo onbevangen en onbevooroordeeld als een kind. Het gaat mij dan niet meer om 'iets' van de ander, maar ik ben verbonden met de ander als uniek en compleet wezen. Dan pas is er sprake van een echte, wederkerige ontmoeting, een moment van een werkelijk en tijdloos contact. Daarna verandert deze jij-relatie onherroepelijk weer in een 'het' waarover ik kan nadenken. Vaak merk ik dat ik veranderd ben door dit wezenlijke contact.'

Martin Buber geloofde dat echte menselijke vervulling en ethiek voortkomen uit de ik-jij-relaties, omdat deze ons in staat stellen om authentieke verbindingen te maken en de ander in zijn of haar volle wezen te erkennen. Een leerweg, want ieder van ons ontwikkelde ook afweermechanismen tegen die wezenlijke ontmoeting. Wibe was geraakt door het werk van Martin Buber. Ergens diep van binnen weten we allemaal van de hunkering naar die momenten waarop we ons opgenomen weten in wat groter is dan wij en we – al is het maar heel even – een glimp ervaren van het mysterie van de ontmoeting. In de leerfilosofie van Phoenix is de ontmoeting zowel kwaliteitskeurmerk als de moeder van alle interventies. Bubers dialoogfilosofie komt tot uitdrukking in de ontmoeting als werkruimte en in de ontmoeting als leerlandschap. Dat brengt ons bij de betekenis van ons lijf in het ontmoetingswerk.

Martin Buber
alle werkelijke leven is ontmoeting

Maurice Merleau-Ponty

het lichaam als brief

Maurice Merleau-Ponty (1908-1961), Frans fenomenologisch filosoof, zag hoe de waarneming een fundamentele rol speelt in ons begrijpen van de wereld en in onze interactie ermee. En in dat waarnemen speelt ons lichaam dat waarneemt en ervaart een primaire rol. Hij benadrukt de nauwe band tussen lichamelijke en bewustzijn; het lichaam is immers een essentieel onderdeel van onze ervaring en perceptie. Merleau-Ponty liet zien hoe ons lichaam een inherente neiging heeft om te anticiperen en te reageren

*'We weten niet door ons intellect,
maar door onze ervaring'*

Epiloog: keer terug, kom!

Alle relationele denkers wierpen hun licht op de consequenties van afsplitsing en pleitten voor verbonden kijken, werken en denken; ieder weer andere gebieden van het ambacht van leren belichtend. Wibe kon niet anders dan in het ambacht van leren de levensschool en de ambachtsschool als een wederzijds bevruchtende dans te zien. Zo vormde zich een levende leerfilosofie. Met tevredenheid zag Wibe hoe bij

op de wereld om ons heen, wat in tegenstelling staat tot de klassieke filosofische traditie dat bewustzijn als vertrekpunt van kennis nam. Anticiperen en reageren werd gezien als iets van het bewustzijn alleen. Hij ging het debat over de lichaam-geestsplitsing aan met collega-filosofen en met wetenschappers uit de psychologie. Het lichaam met zijn waarneming en ervaring kon wat hem betreft onmogelijk uitgesloten worden.

Bij Phoenix heeft het lichaam een belangrijke plek, als primair middel van waarnemen, ervaren en leren. Denk aan: 'leer het lichaam lezen als een brief', in zijn bedoelingen, bewegingen en stagnaties. En in de verschijnselentaal die het lichaam spreekt in een stokkende adem, een gebalde vuist, ogen die verstarren, voeten die onrustig zijn, een verkleuring van de huid, een stem die ineens van timbre verandert. Het lichaam vertelt – eerlijker dan het verhaal dat wij over onszelf vertellen – wat het aangetroffen en beleefd heeft. Op het gebied van leren staat het leren door te ervaren centraal; op ervaringen die we nog niet hebben weten te integreren en te belichamen, kunnen we niet terugvallen. De kwaliteit van leren telt alleen als het geleerde in het lijf gekomen is. In de vervolgoopleidingen leer je met behulp van je lichaamsgevoelens je waarnemende lijf als instrument in de ontmoeting te nemen. Je kunt als leraar alleen belichaamd voorgaan en voorleven in leerthema's die je zelf geïntegreerd hebt. Wibe zou hier ook zijn grote voorbeeld Milton Erickson noemen, die subtiele verschijnselen van het lichaam fijnzinnig fenomenologisch wist waar te nemen, en hoe hij daarbij zijn eigen lijf, stem en taalpatronen gebruikte. Daar oefende Wibe zich in en wie bij hem in opleidingen en workshops zat, herkent dit vast. 🦋

cursisten, als resultante van hun leerweg, hun verbonden ecologische blik zich alsmaar verdiepte en verruimde en hoe zij groeiden in het ontmoetingswerk. In gedachten hoor ik hem nog zeggen: 'De overkoepelende taak van de ontmoetingswerker is om terug te keren tot verbinding... keer op keer opnieuw terug in te ordenen op de plek waar verbinding woont.'